

MACIEJ TRZECIECKI

PRZESTRZEŃ PUBLICZNA ŚREDNIOWIECZNEGO PŁOCKA JAKO PRZEDMIOT BADAŃ ARCHEOLOGA

Płock – miasto stanowiące w skali średniowiecznego Mazowsza ośrodek o dużym znaczeniu administracyjnym i gospodarczym – jest dobrym przykładem dla zaprezentowania możliwości zastosowania źródeł archeologicznych w studiach nad przestrzenią miejską. Wynika to zarówno z historii miasta, jak i ze stanu badań. Źródła pisane i wyniki badań archeologicznych dokumentują wyjątkowo złożony proces kształtowania się tego ośrodka. Rozpoczął się on wraz z powstaniem w XI w. osady podgrodowej, na której miejscu w 1237 r. lokowano miasto. Około 1300 r. dokonano kolejnej lokacji, związanej z nowym rozmierzeniem miasta w bezpośrednim sąsiedztwie starszego ośrodka i dezurbanizacją terenu miasta pierwszej lokacji. Wreszcie po połowie XIV w. wraz z budową murów obronnych połączono nowe miasto i część starszego w jeden organizm, który w tej postaci dotrwał do XVIII- i XIX-wiecznych regulacji, zacierających w znacznej mierze przestrzenny kształt średniowiecznego miasta¹. Zrelacjonowane tu w skrócie przekształcenia dokonywały się na stosunkowo niewielkim terenie, co ułatwia porównawczą analizę danych archeologicznych i umożliwia śledzenie interesujących nas zjawisk w długiej perspektywie czasowej². Sto-

sunkowo niewielka liczba zachowanych źródeł pisanych, zwłaszcza dla okresu przed XVI w., z jednej strony predestynuje archeologię do odtworzenia nieutrwalonych w dokumentach dziejów miasta, z drugiej zaś ogranicza możliwości weryfikacji hipotez konstruowanych często wyłącznie na podstawie źródeł „kopalnych”³.

Niniejszy tekst jest prezentacją danych dotyczących wyglądu i przemian przestrzeni publicznej średniowiecznego Płocka uzyskanych dzięki analizie wyników badań archeologicznych. Jest to także próba ukazania na konkretnym przykładzie możliwości interpretacyjnych i ograniczeń archeologii w studiach nad przestrzenią miejską. Z szerokiego zakresu problematyki wiążącej się z przestrzenią publiczną wybrano zagadnienia, w wypadku których znaczenie analiz archeologicznych jest największe. Omówiono dane dotyczące rekonstrukcji pierwotnej topografii terenu i jej wpływu na kształtowanie się sieci komunikacyjnej miasta, poddano analizie informacje dotyczące wyglądu placów miejskich oraz technik budowy nawierzchni ulic. Pokróćce przedstawiono możliwe do uzyskania dane dotyczące miejsca cmentarzy w strukturze miasta.

¹ Obecny stan badań nad dziejami miasta zob. Kallas 2000. Podsumowanie wyników badań archeologicznych i próby rekonstrukcji przemian kształtu przestrzennego Płocka między XI i XVIII w.: Gołębniak 2002; Gołębniak, Trzeciecki 2002; Polak 2000; 2001; 2008, tam dalsza literatura.

² Katalogowe zestawienie miejsc badań wykopaliskowych prowadzonych na terenie Płocka w latach 1956–1998 – zob. Gołębniak i in. 1998. Szczegółowe omówienie wyników badań stanowisk datowanych na wczesne średniowiecze – Gołębniak, Trzeciecki 2002.

³ Kwestię źródeł pisanych do dziejów miasta omawia A.M. Stogowska (2000). Spośród niewielkiej liczby zachowanych do naszych czasów ksiąg miejskich opracowano dotąd jeden tom Księgi Ławniczej (Księga...), wybór dokumentów miejskich opublikowała S.M. Szacherska (Zbiór...).

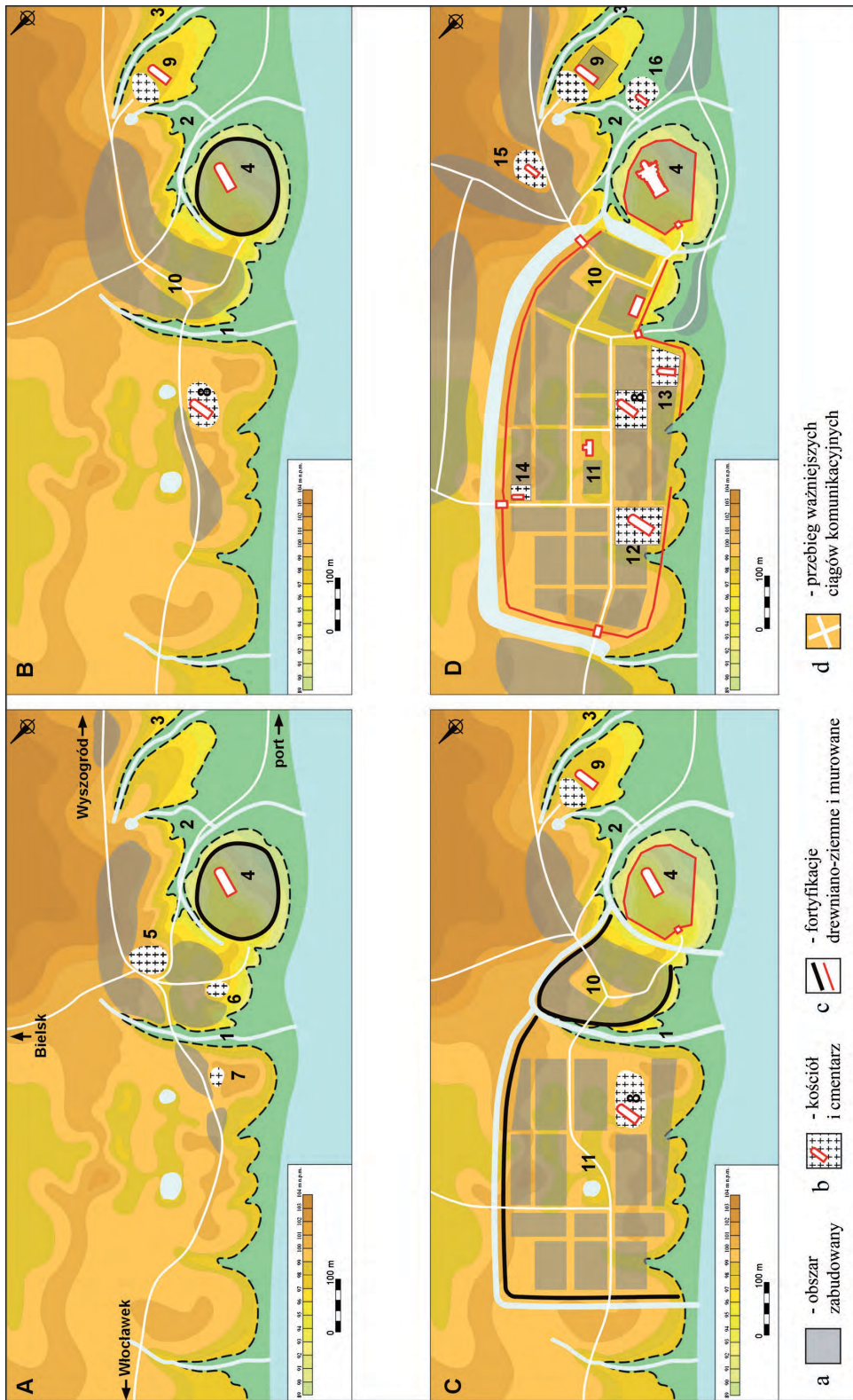
PIERWOTNA TOPOGRAFIA, JEJ WPLYW NA PLAN MIASTA I ORGANIZACJĘ KOMUNIKACJI

Dotychczasowe rekonstrukcje rozwoju sieci komunikacyjnej miasta powstawały na podstawie analizy obecnej topografii terenu konfrontowanej z danymi zawartymi w najstarszych zachowanych planach Płocka, co owocowało stosunkowo dużą dowolnością w rekonstrukcji zasięgu miasta po kolejnych lokacjach oraz w proponowanym przebiegu pierwotnej sieci drożnej (Cieśla 1957; Szafranski 1983, s. 220–222, ryc. 185; Żebrowski 2000, s. 46–53, 57–59). Analiza danych pozyskanych w wyniku badań archeologicznych wnosi w ten obraz istotne korekty (ryc. 1)⁴. Najbardziej rzucającą się w oczy cechą pierwotnej topografii jest znacznie bardziej niż obecnie urozmaicona rzeźba powierzchni *plateau* wysoczyzny oraz ukształtowanie krawędzi skarpy, pociętej głębokimi erozyjnymi jarami odwadniającymi wysoczyznę. Do dziś zachował się jedynie jar, którego dnem biegnie ul. Mostowa. Jego rozmiary i położenie w stosunku do krawędzi skarpy czyniły zeń naturalną bramę prowadzącą do wnętrza wysoczyzny. Spośród nieistniejących należy zwrócić uwagę na jar otaczający od wschodu kościół dominikanów oraz na jar biegnący pod obecną ul. Teatralną. Wyodrębniały one teren, na którym zlokalizowano gród i ukształtowało się jego zaplecze osadnicze. Stanowiły naturalną barierę ograniczającą rozprzestrzenianie się osadnictwa wzdłuż krawędzi skarpy. Miejscem najsilniej wyodrębnionym z wysoczyzny jest Wzgórze Tumskie, na którym u schyłku X w. wzniesiono gród. Umieszczono go tu z uwagi na naturalne walory obronne miejsca i możliwość kontroli nad znacznym odcinkiem doliny Wisły stanowiącej wodny szlak handlowy o ponadregionalnym znaczeniu. Osadnictwo przedkolacyjne i miasto lokowane w 1237 r. zajmowały dogodny do zasiedlenia teren, przylegający do grodu od północy i rozciągający się między „jarem ul. Teatralnej” i jarem sąsiadującym z klasztorem dominikanów (ryc. 1:A-B). Nieliczne są ślady osadnictwa na zachód od „jaru ul. Teatralnej”. Teren ten był niezbyt dogodny osadniczo ze względu na podłoże sprzyjające tworzeniu się zastoisk wodnych i stromy stok skarpy, utrudniający komunikację ze strefą doliny rzeki. Został on w całości zasiedlony dopiero po rozmieszczeniu tu miasta drugiej lokacji (ryc. 1:C-D).

Układ sieci komunikacyjnej determinowany był położeniem zespołu osadniczego na wysokiej kra-

wędzi doliny Wisły. W okresie przedkolacyjnym główna oś komunikacyjna, równoległa do wodnego szlaku Wisły, biegła wzdłuż krawędzi wysoczyzny, omijając od północy cypel, na którym znajdował się gród. Przy niej skupiało się gęste osadnictwo podgrodzia oraz niewielkie skupisko osadnicze położone na zachód od „jaru ul. Teatralnej” (ryc. 1:A). Podobne znaczenie musiał mieć ciąg komunikacyjny prowadzący znad brzegu rzeki „jarem ul. Mostowej” na teren podgrodzia (Gołembnik 2002, s. 49–50). Układ ten w swoich zasadniczych ramach przetrwał reorganizację osadnictwa związaną z pierwszą lokacją miasta w 1237 r. Stosunkowo niewielka ilość danych dotyczących rozplanowania XIII-wiecznego miasta uniemożliwia pełne odtworzenie jego sieci drożnej (ryc. 1:B). Wydaje się, że przestrzeń nowo rozmierzonego miasta organizowała ulica wyznaczająca oś komunikacyjną między grodem i położonym na granicy miasta klasztorem dominikanów (Polak 2001, s. 32–37; 2008, s. 229). Topografia terenu i przebieg równoległego do krawędzi skarpy szlaku komunikacyjnego zdeterminowały też kształt przestrzenny miasta lokowanego ok. 1300 r. (ryc. 1:C). Rozmierzono je na słabo dotąd zasiedlonym terenie położonym na północny zachód od „jaru ul. Teatralnej”; wcześniej istniały tu jedynie: wspomniany już szlak tranzytowy i XIII-wieczna kolegiata św. Michała z niewielkim skupiskiem osadniczym. Analiza schematu rozmierzenia nowego miasta wskazuje na umiejętność znalezienia kompromisu między zasadami limitacji mierniczej a niesprzyjającymi warunkami topograficznymi (Polak 2000, s. 49–55; 2001, s. 37–40). W szachownicowy układ miasta szlak wkomponowano w ten sposób, że przekraczał on jar na jego północnym, najwyższym odcinku, dalej biegł ul. Grodzką, przecinał po przekątnej rynek i kierował się dalej na zachód ul. Dobrzyńską. Ulica Grodzka komunikowała także rynek nowo lokowanego miasta z zamkiem powstałym w miejscu grodu na Wzgórzu Tumskim. Kolegiata św. Michała znalazła się w bloku zabudowy sąsiadującym z południowym narożnikiem rynku. Najważniejszą zmianą w pierwotnej topografii tego terenu były dokonane w połowie XIV w., w momencie budowy murów obronnych: poszerzenie miasta w kierunku północno-zachodnim, zasypanie „jaru ul. Teatralnej” oraz regulacja połączeń komunikacyjnych między nowym miastem i włączoną w obręb murów częścią miasta pierwszej lokacji (ryc. 1:D).

⁴ Omówienie podstaw źródłowych i metody analizy danych wykorzystanych przy rekonstrukcji pierwotnej topografii terenu – zob. Gołembnik 2002, s. 58 i n.

Ryc. 1. Przemiany przestrzenne średniowiecznego Płocka na tle pierwotnej topografii terenu: A – 2. poł. XII w., B – 2. poł. XIII w., C – 1. poł. XIV w., D – XVI w.; 1 – „jar ul. Teatralnej”; 2 – „jar ul. Mostowej”; 3 – jar przy klasztorze dominikanów; 4 – gród/zamek z katedrą; 5–7 – cmentarzyska datowane na okres przedlokacyjny; 8 – kolegiata św. Michała; 9 – kościół św. Dominika; 10 – rynek miasta pierwszej lokacji; 11 – rynek miasta drugiej lokacji; 12 – kościół św. Bartłomieja; 13 – kościół św. Trójcy; 14 – kościół św. Ducha; 15 – kościół św. Leonarda i Katarzyny; 16 – kaplica św. Krzyża. Legenda: a – obszar zabudowany; b – kościół i cmentarz; c – fortyfikacje drewniano-ziemne i murowane; d – przebieg ważniejszych ciągów komunikacyjnych. Oprac. M. Trzeciński

Fig. 1. Reconstruction of primaeval topography and development of medieval Płock: A – 2nd half of 12th century; B – 2nd half of 13th century; C – 1st half of 14th century; D – 16th century; 1–3 erosive gorges; 4 – stronghold/castle with cathedral church; 5–7 – cemeteries dated to pre-location period; 8 – St Michael’s church; 9 – St Dominic’s church; 10 – main square of the first chartered town; 11 – main square of the second chartered town; 12 – St Bartholomew’s church; 13 – Holy Trinity church; 14 – Holy Spirit church; 15 – St Leonard and Catharine’s church; 16 – Holy Cross chapel; a – built-up area; b – church and cemetery; c – earth-wooden or brick defensive walls; d – main routes

PLACE ŚREDNIOWIECZNEGO PŁOCKA

Znikoma jest nasza wiedza o wyglądzie i organizacji przestrzeni rynku miasta pierwszej lokacji⁵. Podstawowych danych dostarczyły tu badania wykopaliskowe prowadzone w południowej i północnej części pl. Narutowicza oraz nadzory nad wykopami instalacyjnymi w tym rejonie (Gołębniak, Trzeciecki 2002, s. 75–81, 86–93). Najważniejszym ustaleniem jest stwierdzenie, że procesowi lokacji towarzyszyła zmiana organizacji przestrzeni – wytyczenie nowych ciągów komunikacyjnych i całkowita rozbiórka starszej zabudowy (por. ryc. 1:A-B). Brak jednak podstaw do rekonstrukcji kształtu i rozmiarów placu rynkowego miasta pierwszej lokacji, choć przypuszczać można, że miał on charakter szerokiej ulicy targowej, wzdłuż której rozmierzono działki miejskie (Polak 2008, s. 229)⁶. Nie natrafiono dotąd na relikty zabudowy w obrębie placu ani na ślady utwardzenia jego nawierzchni. Wydaje się, że w okresie istnienia miasta pierwszej lokacji plac ów stanowił otwartą przestrzeń. Stała nawierzchnia pojawiła się tu po połowie XIV w., gdy nie pełnił on już funkcji głównego placu miasta.

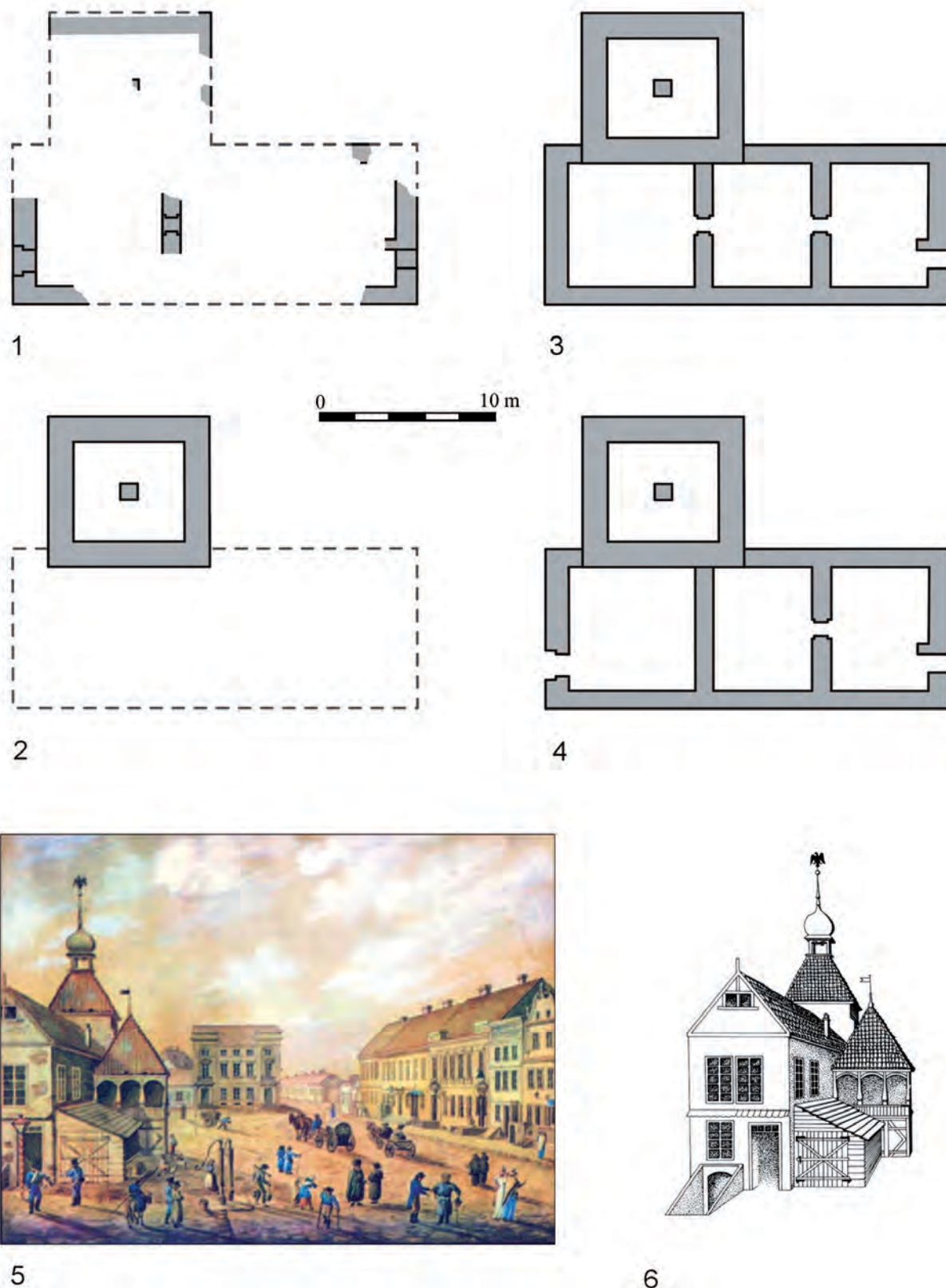
Znacznie więcej danych dostarczyły badania prowadzone w obrębie rynku miasta drugiej lokacji. Ograniczone były do nadzorów nad wykopami instalacyjnymi i pracami przy wymianie nawierzchni rynku prowadzonymi w latach 90. XX w. (Gołębniak, Polak 1997a; 1998; 1998a; Gołębniak i in. 1998; Polak 2000, s. 55–58). Z wykopów biegnących wzdłuż pierzei rynku pozyskano dane dotyczące stratygrafii warstw użytkowych placu. Bezpośrednio nad calcem zalegały tu grube pokłady mierzwy charakteryzującej się szybkim tempem akumulacji. Na różnych poziomach natrafiano w nich na relikty konstrukcji drewnianych. Były to pojedyncze deski lub belki układane poziomo, orientowane

prostopadle względem pierzei. Niewielkie rozmiary wykopów uniemożliwiały jednoznaczny interpretację tych konstrukcji. Można przypuszczać, że są to pozostałości drewnianych nawierzchni ciągów komunikacyjnych w obrębie placu. W południowej i centralnej części placu pokład mierzwy przykrywały rozwleczone warstwy destrukcji zabudowy drewnianej. Omawiane warstwy i konstrukcje wydatowano na okres między XIV i XVI w. Powyżej nich zalegała sekwencja piaszczystych niwelacji z reliktowo zachowanymi brukami z drobnych otoczek, datowana na XVI–XVII w. Odmianą sytuację odnotowano w północnej części rynku. Stwierdzono, że przed rozmierzeniem miasta znajdowało się tu bezodpływowe zastoisko wodne, które funkcjonowało w obrębie placu aż do połowy XVI w. Po zasypaniu go podmokły teren ustabilizowano kilkoma rzędami pali dębowych, które stanowiły podstawę drewnianych budynków o bliżej nieokreślonej konstrukcji. Śladami tej zabudowy były warstwy pożarowe z dużą ilością spalonego drewna, przepalanej gliny i cegieł.

W trakcie prac przy wymianie nawierzchni odsłonięto w południowej części rynku relikty rozebranego w XIX w. ratusza (ryc. 2:1). Ograniczony zakres prac nie pozwolił na szczegółowe określenie chronologii kolejnych faz budowlanych (Polak 2000, s. 55–58). Udało się jedynie stwierdzić, że pierwszym murowanym elementem ratusza była prostokątna budowla o wymiarach 7,25×9,4 m, wzniesiona z cegły na kamiennym fundamencie, że sklepioną piwnicą (ryc. 2:2). Najprawdopodobniej jest to relikw murowanej wieży. Pośrednie dane dotyczące stratygrafii rejonu ratusza pozwalają ostrożnie datować wzniesienie tej budowli na okres najwcześniej po połowie XIV w. Przed połową XVI w. rozebrano ją do poziomu ziemi (pozostawiając część podziemną) i na południe od niej wzniesiono nowy budynek murowany (ryc. 2:3). Miał on plan prostokąta o wymiarach 9,25×23,5 m, wzniesiono go na fundamentach wykonanych z kamieni narzutowych, mury części nadziemnej wykonano z cegły. Budynek był w całości podpiwniczony. Kondygnacja piwniczna składała się z trzech pomieszczeń skomunikowanych przejściami pośrodku ścian działowych i przykrytych kolebkami poprzecznymi do dłuższej osi budynku. Do pomieszczenia południowo-wschodniego prowadziło bezpośrednie zejście z rynku, umieszczone w ścianie szczytowej. *Terminus post quem* budowy nowego ratusza wyznacza znaleziony w wypełnieniu pachy sklepienia piwnicy szeląg

⁵ Pominięto tu kwestię placu targowego osady przedlokacyjnej. Wyniki badań prowadzonych w obrębie pl. Narutowicza wskazują, co prawda, na istnienie w centrum osady podgrodowej niezabudowanego terenu (Gołębniak, Trzeciecki 2002, s. 86–93), jednak jego interpretacja nie jest jednoznaczna.

⁶ Czytelny na XVIII-wiecznych planach miasta regularny, zbliżony do kwadratu plan Rynku Kanonicznego wedle części badaczy miał powstać już w momencie pierwszej lokacji (Szacherska 1992, s. 176–177; Cędrowski 1993). Ukształtował się on jednak dopiero po pozabawieniu placu funkcji miejskich. Jego północno-wschodnią granicę w połowie XIV w. wyznaczyły mury obronne dzielące na dwie części teren dawnego miasta pierwszej lokacji, z kolei jego południowo-zachodnia granica powstała w XVI w., po włączeniu części placu w obręb kurii biskupiej (por. ryc. 1:B-D).

Ryc. 2. Ratusz płocki: 1 – reliktury budynku odsłonięte w trakcie badań archeologicznych; 2 – faza I budowy (schyłek XIV–XV w.); 3 – faza II budowy (połowa XVI w.); 4 – faza III budowy (początek XVII w.); 5 – rynek i ratusz na akwareli A. Karszowieckiego z 1813 r.; 6 – rekonstrukcja bryły ratusza wg Z. Polaka. Oprac. M. Trzeciecki

Fig. 2. Relics of the town hall uncovered during excavations (1) and building phases: I – end of the 14th century (2); II – half of the 16th century (3); III – beginning of the 17th century (4); market square and town hall on aquarelle painting by A. Karszowiecki, 1813 (5); reconstruction of the town hall by Z. Polak (6)

nie północno-zachodniej wykonano nowe zejście do piwnicy (ryc. 2:4).

Pomimo ograniczonego zakresu prac dokonane w obrębie rynku rejestracje umożliwiają prześledzenie zmian w organizacji jego przestrzeni i kształcie zabudowy śródrinkowej. Rynek rozmiarowo na planie prostokąta o proporcji boków równej 2:1⁷. Blok zabudowy sąsiadujący z południowym narożnikiem placu zajmowała XIII-wieczna kolegiata św. Michała, która do połowy XIV w. pełniła funkcję kościoła parafialnego miasta. Po 1356 r. funkcję tę przejął nowo wybudowany kościół św. Bartłomieja (Nowowiejski 1930, s. 492–493), ulokowany w bloku zabudowy sąsiadującym z zachodnim narożnikiem rynku. Stosunkowo szybko na wszystkich działkach w blokach przyrynkowych wzniesiono drewniane budynki frontowe. Nie pozyskano wielu danych pozwalających określić charakter zagospodarowania placu w pierwszych dekadach istnienia miasta. Wiemy, że w północnej części rynku znajdował się sporych rozmiarów naturalny staw utrzymywany aż do XVI w. Zbierał on wodę deszczową spływającą ul. Bielską, Grodzką i Sukienniczą z wyżej położonych części miasta i stanowił naturalny rezerwuuar wody w razie pożaru oraz poidło dla spędzanego na targi bydła. Funkcję placu jako miejsca handlu bydłem poświadczają wspomniane wyżej pokłady mierzwy szybko przyrastające w ciągu XIV w. W 1. poł. XIV w. rynek nie miał jeszcze stałej nawierzchni.

Pozostawienie naturalnego zbiornika wodnego w obrębie rynku wymusiło lokalizację zabudowy śródrinkowej w południowej części placu. Jej najważniejszym elementem był ratusz. W źródłach pisanych jego istnienie poświadczane jest dla początku XV w. (Zbiór..., 18), choć historycy zgodnie przesuwają datę jego budowy na wiek XIV (Żebrowski 2000, s. 75–76; Sołtysiak 1981, s. 4–5; zob. także Polak 2000, s. 57). Wyniki badań archeologicznych nie zaprzeczają temu datowaniu. Pierwszą murowaną budowlę, być może w formie wieży, wzniesiono tu najwcześniej po połowie XIV w. Nie można wykluczyć, że towarzyszył jej drewniany budynek pełniący funkcję siedziby władz miejskich. Wokół ratusza umieszczono niezbędne urządzenia targowe – wymienione w wydanym w 1435 r. potwierdzeniu przywileju lokacyjnego jatki rzeźniczej, sukienniczej, szewskiej i kramarskiej (Zbiór..., 122) – oraz postrzygalię, poświadczoną dopiero w 1495 r. (Zbiór..., 265). Jedynymi zachowanymi śladami tej

zabudowy są rozwleczone warstwy destrukcji budynków drewnianych, stąd też możemy określić jedynie jej zasięg. Najwcześniej po połowie XIV w. wykonano pierwsze nawierzchnie drewniane wyznaczające ciągi komunikacyjne wzdłuż pierzei rynku. Od schyłku XV w. w blokach przyrynkowych zaczęły pojawiać się murowane kamienice.

Znaczącym przekształceniem uległ rynek w XVI w. Wiązało się to przede wszystkim z budową nowego murowanego ratusza. Jego plan odtworzono na podstawie badań wykopaliskowych, a wygląd znamy jedynie z akwareli Andrzeja Karszowieckiego, wykonanej w 1813 r. (Czarnecki 1989, nr 6; Polak 2000, s. 56–57, ryc. 4–5). Był to budynek trzykondygnacyjny (łącznie z piwnicami), murowany do wysokości parteru, z jednym piętrem w konstrukcji szkieletowej, kryty dwuspadowym dachem. Od północnego zachodu łączyła się z nim niewysoka murowana wieża, u dołu na planie prostokąta, w górnej części – ośmioboku. W południowo-wschodniej elewacji szczytowej ratusza znajdowało się wejście na parter i osobne zejście do piwnicy. Do północno-wschodniej ściany budynku przylegała dobudówka o szkieletowej konstrukcji przyziemia i drewnianej galerijce tworzącej piętro (ryc. 2:5–6). Około połowy XVI w. zreorganizowano zabudowę środka placu. Otoczenie nowo wybudowanego ratusza wybrukowano, zasypano staw w północno-wschodniej części placu, teren umocniono palowaniem i ulokowano tam zabudowę drewnianą, najpewniej nowe jatki i kramy. Podobnie jak z poprzedniego, także i z tego okresu nie zachowały się żadne czytelne ślady budynków, a ich obecność poświadczają omówione wyżej warstwy pożarowe. Drewnianą nawierzchnię ciągów komunikacyjnych wzdłuż pierzei rynku zastąpiono brukami układanymi z drobnych otoczków na piaskowej podsypce. Wzniesienie nowego ratusza i reorganizacja zabudowy placu wiązały się zapewne z większymi możliwościami inwestycyjnymi miasta, ale także ze zwiększonymi potrzebami, które pośrednio poświadczają uzyskiwane w latach 20. i 30. XVI w. królewskie zezwolenia na budowę nowych jatek i kramów (Zbiór..., 347, 372, 382). Zabudowa śródrinkowa ulegała stopniowej destrukcji w XVII w. Już w 1616 r., po wielkim pożarze miasta, lustratorzy wspominali, że „piekarze, szewcy, prasolowie placą jateczne, chociaż jatek nie mają” (Lustracje... s. 58; także Nowowiejski 1930, s. 102). Kolejne zniszczenia przyniosły zapewne lata „potopu” oraz wojny północnej. Na najstarszym planie Płocka widzimy pozbawiony zabudowy rynek z ratuszem w części południowo-wschodniej (Nowowiejski 1930, ryc. 56). Budynek ratusza został rozebrany w 1817 r. (Sołtysiak 1981, s. 7).

⁷ Kwestie dotyczące zasad parcelacji i miar stosowanych przy rozmiarzeniu miasta szczegółowo omawia Z. Polak (2000, s. 49–52; 2001, s. 37–38).

NAWIERZCHNIE ULIC I PLACÓW

W odtwarzaniu technik budowy nawierzchni ulic miasta największe znaczenie mają badania archeologiczne. Źródła pisane są bowiem w tym względzie wyjątkowo lakoniczne. Dysponujemy jedynie kilkoma wzmiankami o istnieniu nawierzchni brukowanych. Pierwsza z nich pochodzi z 1442 r., kiedy to kapituła katedry plockiej nakazała położenie bruku na Rynku Kanonicznym (Żebrowski 2000, s. 82). Ze schyłku XV w. pochodzi testament Anny, wdowy po Wojciechu brukarzu, pośrednio poświadczający obecność w mieście specjalistów od wykonywania kamiennych nawierzchni ulic (Zbiór..., 255). Z zapisu w kontrakcie na budowę wodociągów zawartym w 1534 r. przez miasto z rurmistrzem Mikołajem Łuszczkiem możemy wnioskować, że brukowane nawierzchnie miał rynek oraz dwie główne ulice – Grodzka i Dobrzyńska (Zbiór..., 397). W sporządzonym w 1603 r. opisie Płocka Wawrzyniec Wszerecz wspomina, że w mieście „dziedzińce, bramy, wejścia, ulice i place wybrukowane” (cyt. za Nowowiejski 1930, s. 128). Wreszcie w 1616 r. sejm zezwolił radzie miasta pobierać od furmanów i kupców opłatę pół grosza, przeznaczoną na stałą konserwację brukowanych nawierzchni ulic (Nowowiejski 1930, s. 102).

Dane archeologiczne pozyskano przede wszystkim podczas nadzorów nad wąskoprzestrzennymi wykopami instalacyjnymi w świetle głównych ulic Starego Miasta, jedynie w kilku wypadkach nawierzchnie ulic i placów rozpoznano w toku badań stacjonarnych. Informacje te mają ograniczoną wartość dla szczegółowych studiów, pozwalają jednak orientacyjnie określić rodzaje stosowanych nawierzchni i ich datowanie.

Do tej pory nie stwierdzono obecności stałych nawierzchni ulic w obrębie osady przedlokacyjnej i miasta pierwszej lokacji. W trakcie badań wykopaliskowych w południowej części pl. Narutowicza, w nawarstwieniach datowanych na I. ćwierć XIII w., zadokumentowano ślady ciągu komunikacyjnego biegnącego na osi wschód–zachód, manifestującego się odciskami kół wozów czytelnymi w stropie warstwy spiaszczonego humusu. Sytuacja ta nie zmieniła się po pierwszej lokacji miasta. Użytkowanie placu rynkowego w 2. poł. XIII i w początkach XIV w. poświadczają jedynie trudne do rozwarstwienia pokłady wolno narastającego humusu (Gołębniak i in. 1997; Gołębniak, Trzeciński 2002, s. 91–92). Podobną sytuację odnotowano dla ulic i rynku miasta rozmiarzonego ok. 1300 r. Pierwsze stałe nawierzchnie pojawiają się tu po połowie XIV w.

i można wśród nich wyróżnić trzy podstawowe typy konstrukcji.

Pierwszy z nich to lekka nawierzchnia wykonana z faszyny, drobnych gałęzi, kawałków desek. W trakcie nadzorów na ul. Bielskiej zadokumentowano kilka poziomów tego rodzaju nawierzchni, kładzionych między połową XIV a połową XV w. Każdorazowo moszczenie układane było na piaskowej podsypce i składało się z trzech warstw, także przesypanych piaskiem. Najniższą tworzyły pęki faszyny, powyżej układano faszynę i gałęzie, na wierzchu płyty kory drzewnej i wióry (Gołębniak, Polak 1998b; Polak 2000, s. 74). Analogiczne nawierzchnie, słabo czytelne w profilach wykopów, zarejestrowano także w ul. Synagogałnej (dawnej Żydowskiej) i Piekarskiej, gdzie datować je możemy ogólnie na okres między połową XIV a połową XV w. (Gołębniak 1994; Gołębniak i in. 2000). Najprawdopodobniej tak też można interpretować skupiska gałęzi i niewielkich kawałków drewna w najstarszych warstwach użytkowych ul. Grodzkiej, datowanych przed połową XIV w. (Cędroński 1994).

Kolejny typ to moszczenie z desek układanych na legarach. Najlepiej rozpoznano je podczas badań wykopaliskowych w bloku zabudowy między ul. Grodzką i Małachowskiego (Gołębniak, Polak 2000; Polak 2000, s. 74). W ich trakcie ustalono przebieg ulicy zatyłnej wytyczonej po połowie XV w. na zapleczu południowo-wschodniego bloku zabudowy przyrynkowej. Nawierzchnię ulicy odsłonięto na długości ok. 10 m. Miała ona szerokość ok. 6 m. Równoległe do osi ulicy, bezpośrednio na poziomie gruntu, ułożono cztery rzędy kantówek – legarów – zależnie od ukształtowania terenu stabilizowanych krótkimi poprzecznymi podkładami. Przestrzeń między legarami wypełniono warstwą wiórów i kory drzewnej. Właściwą nawierzchnię stanowiły dwa rzędy starannie dopasowanych desek sosnowych, układanych prostopadle do przebiegu legarów, bez dodatkowych mocowań. Ulica funkcjonowała w tym miejscu do połowy XVI w., po czym została przesunięta w kierunku południowo-wschodnim, w rejon dzisiejszej ul. Koziej. Identyczną nawierzchnią nakryto nieistniejącą dziś uliczkę poprzeczną, biegnącą na zapleczu północno-zachodniego bloku zabudowy przyrynkowej, również wytyczoną w XV w. Analogiczną technikę zastosowano podczas budowy drewnianej nawierzchni ul. Grodzkiej, przy czym tu deski zastąpiono sosnowymi półokrągłakami układanymi na dębowych legarach – kantówkach lub okrągłakach. W trakcie nadzorów na ul. Grodz-

kiej w profilach odkryto dwa poziomy tak wykonane nawierzchni, datowane na 2. poł. XIV i 2. poł. XV w. Starszy z nich zachowany był reliktowo. Młodszy poziom moszczenia zarejestrowano w profilach na odcinku o łącznej długości prawie 100 m, w kilku miejscach możliwe było też zadokumentowanie go w planie i rozpoznanie szczegółów konstrukcji (Cędrowski 1994). Słabo zachowane relikty podobnego moszczenia znaleziono też w ul. Bielskiej, w pobliżu jej wylotu na rynek. Zostało ono wykonane po połowie XV w. i zastąpiło omówione wyżej moszczenie z faszyny (Gołembnik, Polak 1998b). Czytelne ślady moszczeń z desek, prawdopodobnie kładzionych na legarach, zarejestrowano w profilach wykopów instalacyjnych w ul. Piekarskiej i Jerozolimskiej. Datować je możemy ogólnie na 2. poł. XV w. (Gołembnik 1994; Gołembnik, Kołodziej-ski 2000). Powyżej wspomniano już o trudnych do jednoznacznej interpretacji i precyzyjnego datowania śladach drewnianych nawierzchni odsłanianych wzdłuż frontowych pierzei bloków przyrynkowych.

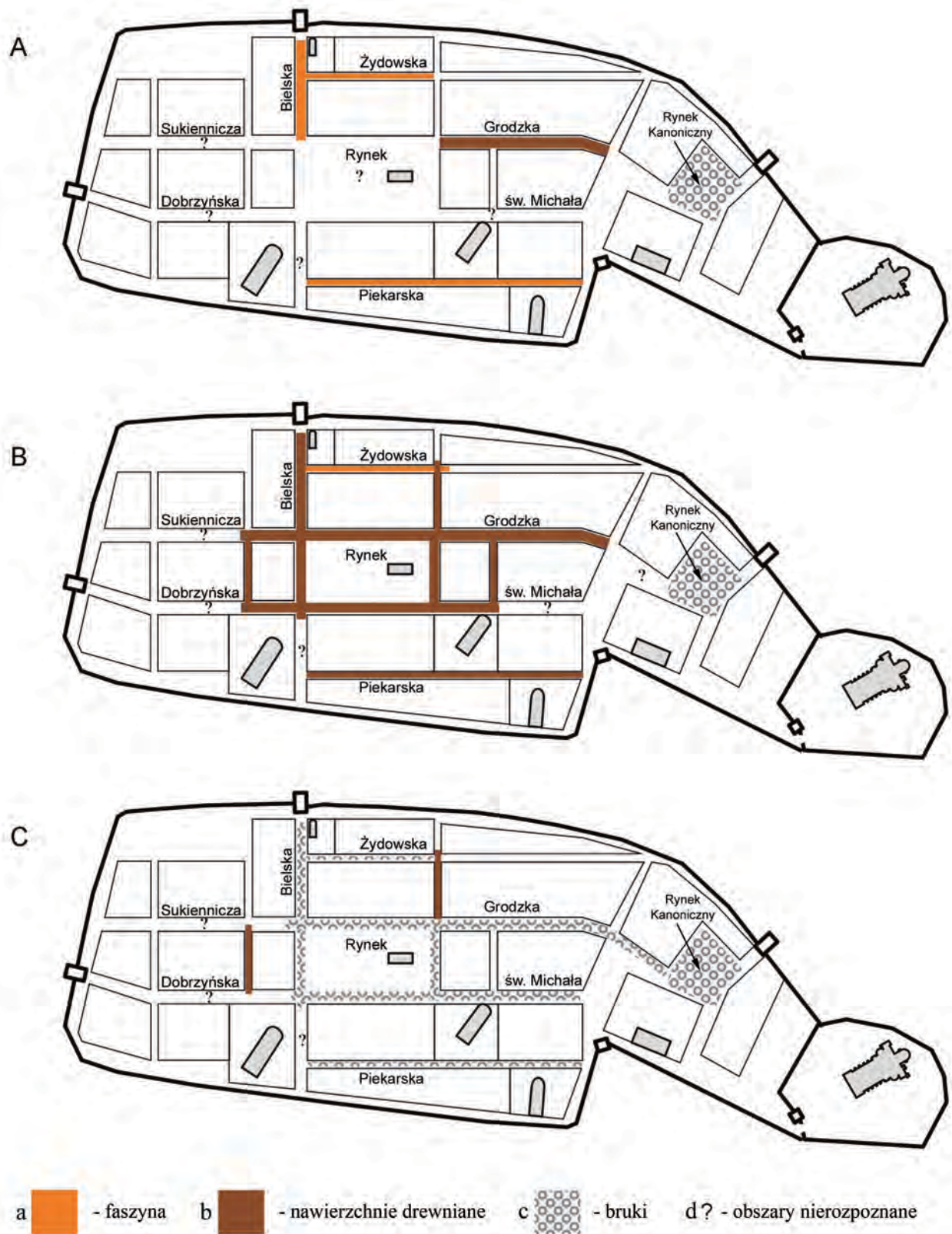
Ostatnim typem nawierzchni stosowanym w średniowiecznym Płocku był bruk kamienny. Najstarsze bruki odsłonięto w trakcie badań w południowej części pl. Narutowicza, w obrębie dawnego Rynku Kanonicznego. Datować je można na okres po połowie XIV w. Bruk wykonano z drobnych i średnich otoczków granitowych układanych luźno na warstwie podsypki piasku (Gołembnik i in. 1997; Gołembnik, Trzeciecki 2002, s. 92–93). Analogicznie konstruowane były bruki odkrywane w innych częściach miasta, przy czym zaznaczyć trzeba, że pojawiły się tam one dopiero w XVI w. Tak datowana jest brukowana nawierzchnia ul. Grodzkiej, wykonana z drobnych otoczków układanych częściowo na podsypce piasku, częściowo bezpośrednio na warstwie użytkowej ulicy. W wykopach instalacyjnych na rynku rejestrowano głównie sekwencję warstw piaszczystych podsypek z zachowanymi pojedynczymi kamieniami lub niewielkimi skupiskami otoczków. Podobnie manifestowały się ślady brukowanych nawierzchni ul. Synagogałnej i Piekarskiej (Gołembnik 1994; Gołembnik i in. 2000). Obserwacje te wskazują, że podczas kolejnych napraw ulic w ciągu XVI i XVII w. stare bruki przekładano na nowe warstwy podsypek.

Porównanie datowania sekwencji stratygraficznych i konstrukcji odsłanianych w obrębie ulic pozwala odtworzyć chronologię przemian wyglądu nawierzchni ulic i placów miasta w okresie od XIV do początków XVII w. (ryc. 3). Obecnie wydaje się pewne, że do połowy XIV w. na większości ulic nie funkcjonowały ciągi komunikacyjne o stałych na-

wierzchniach. Wyjątek mogą stanowić jedynie ślady faszyny rejestrowane w najstarszej warstwie użytkowej ul. Grodzkiej, o ile ich interpretacja jest poprawna. Pierwsze stałe nawierzchnie rejestrujemy dopiero w poziomach stratygraficznych datowanych na okres po połowie XIV w. (ryc. 3:A). W tym okresie solidną nawierzchnię drewnianą zyskała jedynie ulica Grodzka. Wynikało to zapewne z jej znaczenia – wraz z ul. Dobrzyńską stanowiła wewnętrzmiejski odcinek tranzytowego szlaku wschód–zachód, ponadto łączyła rynek miasta z Rynkiem Kanonicznym, a za jego pośrednictwem z zamkiem. Nie prowadzono dotąd badań w obrębie ul. Dobrzyńskiej, pod względem znaczenia tranzytowego porównywalnej z Grodzką, nie możemy więc stwierdzić, czy zyskała ona równie solidną nawierzchnię. Ostatnia ulica „bramna” – Bielska – otrzymała lekką nawierzchnię z faszyny, podobnie jak drugorzędne ul. Piekarska i Żydowska. Brak informacji dotyczących ul. Sukienniczej i św. Michała. Nie do końca czytelny jest moment pojawienia się i przebieg drewnianych nawierzchni na rynku. Można przyjąć, że ułożono je w tym samym czasie, co na ul. Grodzkiej, i że wyznaczały ciągi komunikacyjne wzdłuż pierzei zabudowy. Po połowie XIV w. brukowaną nawierzchnię zyskał Rynek Kanoniczny, przy czym należy zaznaczyć, że była to najpewniej inwestycja kapitału katedry płockiej.

Kolejna akcja budowlana nastąpiła po połowie XV w. (ryc. 3:B). Jej zakres i zastosowanie jednej techniki konstrukcji nawierzchni wskazują na inicjatywę władz miasta. W trakcie prac położono drewniane nawierzchnie na ul. Grodzkiej (wtórnie wykorzystując elementy starszego moszczenia), Bielskiej, Piekarskiej, zapewne także św. Michała oraz na trzech bezimiennych uliczkach, z których jedna łączyła rynek z ul. Żydowską, a dwie pozostałe zostały dopiero w tym czasie wytyczone na zapleczu parcel położonych w krótszych bokach rynku. Na ul. Żydowskiej pozostała dotychczasowa nawierzchnia z faszyny. W obrębie rynku nadal funkcjonowały drewniane moszczenia, a jedynym placem wybrukowanym pozostawał Rynek Kanoniczny. Przeprowadzone prace niewątpliwie przyczyniły się do usprawnienia komunikacji, a co ważniejsze – nadały publicznej przestrzeni miasta jednolity wygląd.

Najszerzej zakrojone prace mające na celu poprawę stanu ulic przeprowadzono około połowy XVI w. (ryc. 3:C). Po budowie murowanego ratusza zagospodarowano pustą dotąd północno-zachodnią część rynku, przenosząc tam większość urządzeń targowych, i położono bruki wokół ratusza i wzdłuż pierzei bloków przyrynkowych. Brukowane na-

Ryc. 3. Przemiany nawierzchni ulic i placów średniowiecznego Płocka: A – 2. poł. XIV w.; B – 2. poł. XV w.; C – 2. poł. XVI w.; a – faszyna; b – nawierzchnie drewniane; c – bruk; d – obszary nierozpoznane. Oprac. M. Trzeciecki
 Fig. 3. Changes of streets and squares surfaces in medieval Płock: A – 2nd half of the 14th century; B – 2nd half of the 15th century; C – 2nd half of the 16th century; a – fascine; b – planks; c – stone pavements; d – areas uninvestigated

wierzchnie zyskały ulice: Grodzka, Bielska, św. Michała, Piekarska i Żydowska, a można też założyć, że również nieprzebadane dotąd ul. Dobrzyńska i Sukiennicza. Drewniane nawierzchnie pozostały jedynie na podrzędnej uliczce na zapleczu północno-zachodniej pierzei rynku i na uliczce łączącej rynek z ul. Żydowską. Sekwencje warstw piaskowych podsypek dokumentowane na przebadanych

ulicach wskazują, że przynajmniej do połowy XVII w. dbano o jakość nawierzchni, sukcesywnie przekładając bruki. Starania władz miasta o jakość nawierzchni dokumentują także źródła pisane – zobowiązanie do naprawy na koszt miasta bruków zniszczonych przy budowie wodociągów oraz starania o uzyskanie stałych dochodów przeznaczonych na bieżące naprawy bruków.

CMENTARZE

Cmentarze średniowiecznego Płocka nie były dotąd przedmiotem szerszej zakrojonych badań. Miejsca te pozostają bądź nieprzebadane, bądź rozpoznawane wyrywkowo, przede wszystkim w trakcie nadzorów nad wykopami kanalizacyjnymi. Nieliczne przebadano podczas stacjonarnych badań wykopaliskowych. Wyniki tych prac nie zostały dotąd opublikowane, dostępne są w maszynopisach lub w formie krótkich komunikatów. Jedynie incydentalnie wykonywano analizy antropologiczne. Niemniej wyniki dotychczasowych badań wydłużają listę miejsc pochówku znanych ze źródeł pisanych i pozwalają na przynajmniej ramowe określenie ich chronologii.

Na XI w. datowane są początki cmentarza funkcjonującego na terenie osady podgrodowej (por. ryc. 1:A). Zlokalizowany był on w jej północnej części, u zbiegu dzisiejszych ul. Tumskiej i Kościuszki, a rozpoznawano go w trakcie nadzorów nad kolejnymi wykopami instalacyjnymi. Wyrywkowy charakter dokonywanych rejestracji utrudnia wiarygodne określenie datowania. Pierwsze groby pojawiły się tu przed końcem XI w., cmentarz zlikwidowano najwcześniej podczas prac poprzedzających lokację miasta w 1237 r., najpóźniej zaś – podczas budowy murów obronnych w połowie XIV w. (Gołębniak 2002, s. 58–59; Gołębniak, Trzecicki 2002, s. 68–70). Układ pochówków i brak wyposażenia wskazuje na przykościelny charakter cmentarza, nie wiemy jednak, z którą z fundacji kościelnych odnoszonych do okresu przedkolacyjnego należy go łączyć⁸. Kolejny cmentarz znajdował się w południowej części podgrodzia. Na podstawie dokonanych rejestracji można jedynie stwierdzić, że funkcjonował on w XII w. i prawdopodobnie został zlikwidowany w czasie pierwszej lokacji miasta (Gołębniak, Trze-

cki 2002, s. 98). Także i on był związany z nieznaną budowlą sakralną⁹. Z okresem przedkolacyjnym można wiązać także cmentarzisko położone na południe od kolegiaty św. Michała, wstępnie datowane na XII–XIII w. Cmentarz ten również ma charakter przykościelny, jednak jego związek z wzniesioną na początku XIII w. kolegiatą nie jest jasny (Gołębniak 2002, s. 42–43). Badania prowadzone w bezpośrednim otoczeniu kościoła św. Michała wskazują bowiem, że najstarsze pochówki można datować tam na okres już po budowie kolegiaty (Szafranski 1966, s. 12–13; Makowski 1985; 1986, s. 172). Z istnieniem miasta pierwszej lokacji związany jest cmentarz przy fundowanym w latach 30. XIII w. kościele dominikanów. Został on rozpoznany w toku badań wykopaliskowych w 1957 r. Z wstępnych sprawozdań wiemy jedynie, że użytkowanie cmentarza datować można na okres od XIII do XVI w. (Gąsowski 1958, s. 15–16).

Równie skromna jest nasza wiedza o cmentarzach funkcjonujących w XIV–XVI w. w obrębie miasta lokowanego ok. 1300 r. (por. ryc. 1:C-D). W początkowym okresie po lokacji miasta nadal istniał cmentarz przy kolegiacie św. Michała, pełniący funkcję kościoła parafialnego. Po połowie XIV w. wraz z budową nowego kościoła farnego założono tam także cmentarz. Wiadomości o nim czerpiemy jedynie ze źródeł pisanych (Zbiór..., 411; Nowowiejski 1930, s. 503, 507), rejon kościoła św. Bartłomieja bowiem nie był dotąd przedmiotem badań. Cmentarz przy kolegiacie św. Michała funkcjonował jednak nadal, choć badania archeologiczne wskazują na stopniowe ograniczanie jego zasięgu, zwłaszcza w części sąsiadującej z kościołem od południa, gdzie po połowie XIV w. rozmierzono działki miejskie, które w ciągu XV i XVI w. przechodziły na własność kanoników katedry płockiej (Cędrowski 1993). Najmłodsze, prawdopodobnie już XVIII-wieczne po-

⁸ Zdaniem A. Gołębniaka cmentarz ów funkcjonował przy kościele św. Leonarda, którego fundacja odnoszona jest przez historyków do schyłku XI w. (Gołębniak 2002, s. 59). Z kolei Z. Polak wskazuje na możliwość lokalizacji tu wzmiankowanej m.in. w dokumencie lokacyjnym kolegiaty NMP (Polak 2008, s. 227–228). Na obecnym etapie badań kwestia ta musi pozostać nierozstrzygnięta.

⁹ A. Gołębniak w tym rejonie lokalizuje wspomnianą wyżej kolegiatę NMP, do tej hipotezy przychylił się także początkowo Z. Polak (Gołębniak 2002, s. 58; Polak 2001, s. 32).

chówki odkryto jedynie przy północnej ścianie kolegiaty (Szafranski 1966, s. s. 12–13). Niewiele wiemy o cmentarzu funkcjonującym przy sąsiadującym z kolegiatą kościele św. Trójcy (Nowowiejski 1930, s. 573–574). Dysponujemy jedynie informacjami o znacznych ilościach szczątków ludzkich znajdujących się podczas prowadzonych na tym terenie prac rozbiórkowych (Bereźnicki 1959). Jedynym w miarę dobrze rozpoznany miejscem pochówku pozostaje cmentarz przy kościele szpitalnym św. Ducha, położonym przy Bramie Bielskiej. W trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych tam w 1996 r. prze-

badano niewielki wycinek cmentarza przykościelnego datowanego na XVI–XVIII w., silnie zniszczonego XIX-wiecznymi pracami budowlanymi (Gołembnik, Polak 1997; Polak 2000, s. 78–80). Źródła pisane informują nas ponadto o istnieniu cmentarza przy położonych na przedmieściach kościołach św. Leonarda i Katarzyny, św. Filipa i Jakuba oraz św. Krzyża (Nowowiejski 1930, s. 597, 608–609). Nie udało się dotąd zlokalizować istniejącego w XVI w. cmentarza żydowskiego, założonego w specjalnie nabytym przez gminę ogrodzie na jednym z przedmieść Płocka (Zbiór..., 677, 688, 705, 726).

PODSUMOWANIE

Skrótowo z konieczności przedstawione źródła archeologiczne i próby interpretacji faktów ustalanych w trakcie badań pozwalają oszacować rolę archeologii w rekonstruowaniu przestrzeni publicznej średniowiecznego miasta. Z pozoru wydaje się ona trudna do przecenienia. Specyfika miasta jako stanowiska wielowarstwowego i wypracowane przez archeologię metody analiz przestrzennych w połączeniu z możliwościami uzyskiwania dat tzw. bezwzględnych otwierają przed archeologią miast pola badań niedostępne dla studiów *stricte* historycznych, zwłaszcza w sytuacji braku lub niewielkiego zasobu źródeł pisanych. Pamiętać jednak należy o kilku podstawowych ograniczeniach.

Charakter badań w miastach sprawia, że z reguły dysponujemy informacjami zebranymi z niewielkich w skali ośrodka wycinków, a proces pozyskiwania i opracowywania danych mierzyć należy w dekadach. Sytuacja, w której archeolog ma możliwość systematycznego przebadania całej infrastruktury średniowiecznego miasta, jest zjawiskiem wyjątkowym. Duże znaczenie ma też sposób prowadzenia badań. W omawianych powyżej zagadnieniach dotyczących przestrzeni placów miejskich czy rodzajów nawierzchni ulic podstawowego zasobu informacji dostarczyły rejestracje dokonywane podczas nadzorów nad wykopami liniowymi. W trakcie tego rodzaju prac możliwości badawcze archeo-

loga ograniczone są zwykle do niezbędnego minimum. Jedynie od determinacji i merytorycznego przygotowania badacza zależy ilość i jakość pozyskanych w ten sposób danych. Osobnym zagadnieniem jest kwestia opracowania i opublikowania wyników badań, a także konsekwentnej polityki konserwatorskiej, która winna być ukierunkowana na archiwizowanie danych oraz określanie i egzekwowanie przestrzegania odpowiednich standardów prowadzenia prac.

Równie istotne są ograniczenia wynikające z samej metodyki archeologii miast. Poza zasięgiem możliwości interpretacyjnych archeologii pozostaje historia „wydarzeniowa”, czytelna w dokumentach. Większość dziedzin aktywności mieszkańców średniowiecznego miasta pozostaje dla archeologii nieuchwytna i tu źródła pisane są nie do zastąpienia. Wyniki analiz archeologicznych pozwalają przede wszystkim osadzić ową aktywność w dobrze zdefiniowanej przestrzeni, stanowiąc niezbędne uzupełnienie informacji zawartych w dokumentach. Miasto średniowieczne winno być więc przedmiotem badań interdyscyplinarnych. Jest to z pozoru oczywiste, w praktyce jednak trudne do realizacji, wymaga bowiem współpracy historyka i archeologa przede wszystkim na etapie formułowania pytań, konfrontowania wyników badań, a wreszcie prób budowania obrazu miasta uwzględniającego różne kategorie źródeł i metody analiz.

LITERATURA

ŹRÓDŁA

Księga...

Księga Ławnicza miasta Płocka 1489–1517, wyd. D. Poppe, Płock 1995.

Lustracje...

Lustracje województwa płockiego, wyd. S.M. Szacherska, A. Sucheni-Grabowska, Warszawa 1984.

Zbiór...

Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka, wyd. S.M. Szacherska, t. 1: 1065–1495, Warszawa 1975, t. 2: 1495–1586, Warszawa 1987.

OPRACOWANIA

- Bereźnicki J.
1959 *Sprawozdanie dotyczące rozeznania i pomiarów reliktyw murów fundamentowych ujawnionych w czasie prac budowlanych przy ulicy Piekarskiej w Płocku*, maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków (dalej WUOZ) w Płocku.
- Cędrowski R.
1993 *Badania archeologiczne Starego Miasta w Płocku w latach 1985 – 1990. Katalog stanowisk*, maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
1994 *Nadzór archeologiczny nad wykopami wodociagowymi i kanalizacyjnymi przeprowadzonymi w XI 1993 – V 1994 r. Płock – plac G. Narutowicza, ulica Grodzka, Stary Rynek. P.S.M. stanowisko 39*, maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
- Cieśla R.
1957 *Płock – powstanie i rozwój miasta*, Notatki Płockie, nr 3–4, s. 3–14.
- Czarnecki B.
1989 *Ikonografia Płocka w malarstwie, rysunku i grafice do roku 1939, t. 1: Katalog zbiorów Muzeum Mazowieckiego w Płocku*, Płock.
- Gąssowski J.
1958 *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w Płocku w roku 1957*, Notatki Płockie, nr 7, s. 9–16.
- Gołembnik A.
1994 *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych przez Zespół Archeologiczno-Konserwatorski na stanowiskach: PSM 40, 42, 43*, maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
2002 *Rozwój przestrzenny wczesnośredniowiecznego Płocka – gród, osada, miasto*, w: A. Gołembnik (red.), *Wczesnośredniowieczny Płock*, Warszawa, s. 7–66.
- Gołembnik A., Kołodziejcki D.
2000 *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego wiosną 2000 r. na stanowisku PSM 89 – Płock, ul. Jerozolimska*, maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
- Gołembnik A., Kołodziejcki D., Trzeciecki M.
2000 *Wstępne sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi na stanowisku PSM 91 – Płock, ul. Synagogałna – przeprowadzonego latem 2000 r.*, maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
- Gołembnik A., Polak Z.
1997 *PSM 52. Wyniki archeologicznych prac wykopaliskowych na Placu Trzynastu Straconych w Płocku, czerwiec – październik 1996*, maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
1997a *PSM 54, 59. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przy instalacji wodno-kanalizacyjnej na Starym Rynku w Płocku, wrzesień 1996 – maj 1997*, maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
1998 *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego prowadzonego przy zmianie nawierzchni Starego Rynku w Płocku. PSM 67*, maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
1998a *PSM 67A. Nadzór nad pracami ziemnymi przy zmianie nawierzchni Starego Rynku w Płocku. Aneks*, maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
1998b *PSM 71. Opracowanie wyników archeologicznych prac wykopaliskowych prowadzonych w rejonie Bramy Bielskiej w Płocku, czerwiec – lipiec 1998*, maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
2000 *PSM 81. Badania archeologiczne u zbiegu ulicy Malachowskiego i Koziej w Płocku – 1999*, maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
- Gołembnik A., Polak Z., Trzeciecki M.
1998 *Katalog miejsc znalezisk i badań archeologicznych dokonanych w Płocku*, Warszawa maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
- Gołembnik A., Trzeciecki M.
2002 *Wyniki badań archeologicznych prowadzonych w latach 1993–2000 na terenie wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego w Płocku – katalog stanowisk*, w: A. Gołembnik (red.), *Wczesnośredniowieczny Płock*, Warszawa, s. 67–110.
- Gołembnik A., Trzeciecki M., Wąsik M.
1997 *PSM 53. Ratownicze badania archeologiczne na Placu Narutowicza w 1996 r.*, maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
- Kallas M. (red.)
2000 *Dzieje Płocka*, Płock.
- Makowski D.
1985 *Sprawozdanie wstępne z badań Starego Miasta w Płocku w 1984 r.*, maszynopis w Archiwum WUOZ w Płocku.
1986 *Płock, Zespół Staromiejski*, Informator Archeologiczny. Badania rok 1985, Warszawa, s. 171–173.
- Nowowiejski A.J.
1930 *Płock. Monografia historyczna*, Płock.
- Polak Z.
2000 *Architektura i urbanistyka średniowiecznego Płocka*, w: A. Gołembnik (red.), *Historia Płocka w ziemi zapisana*, Płock, s. 49–86.
2001 *Lokacje płockie w świetle archeologii*, Rocznik Mazowiecki, t. 13, s. 25–41.
2008 *Raz jeszcze o trzynastowiecznej lokacji Płocka*, w: A. Buko, W. Duczko (red.), *Przez granice czasu. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu*, Pułtusk, s. 221–232.
- Sołtysiak M.
1981 *Ratusz w Płocku*, Płock.
- Stogowska A.M.
2000 *Źródła do dziejów Płocka*, w: M. Kallas (red.), *Dzieje Płocka*, Płock, s. 1–14.
- Szacherska S.M.
1992 *Płock – civitas vetus czy civitas cathedralis?*, w: S.K. Kuczyński (red.), *Spoleczeństwo Polski Średniowiecznej*, t. 5, Warszawa, s. 175–188.
- Szafrąński W.
1966 *Archeologiczne badania wykopaliskowe w Płocku w roku 1965*, Notatki Płockie, nr 35, s. 7–13.
1983 *Płock we wczesnym średniowieczu*, Wrocław.
- Żebrowski T.
2000 *Stolica książąt mazowieckich i płockich (1138–1495)*, w: M. Kallas (red.), *Dzieje Płocka*, Płock, s. 43–98.

MACIEJ TRZECIECKI

PŁOCK MEDIEVAL PUBLIC SPACE AS AN OBJECT OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

The examination of medieval Płock provides a good example of the possibilities and limitations of archaeology as a way of studying the organisation and functions of the town's public space in the Middle Ages. Most of the archaeological activity in the streets and the squares is limited to supervision of construction works connected with the installation or changing of the surfaces of streets. It follows that the information available is often very limited. What can be investigated is the topography, development and changes of street networks – and various building techniques of streets' surfaces.

In the case of Płock, the reconstruction of the primeval topography shows the towns' spatial development, limited by the edge of Vistula river valley and other barriers like erosive gorges cutting the plain, streams and small natural ponds. Archaeological excavations have revealed the scale of gradual changes in the communication system network started in the 11th century, re-organised during following locations of chartered towns – first in the year 1237, another one around the year 1300.

The most thoroughly investigated public place in Płock is the main square. It was created around the year 1300, during the second town foundation. The square was rectangular, in the south-eastern part and it is possible to see the location of the market stalls and the first town hall (built in the end of the 14th century). In the north-

western part there was a natural pond, which served as a reservoir. In the 16th century the area was re-organised. A new town hall was built on the site of the former one, the pond was filled with earth, most of the stalls and other commercial buildings were moved to the north-western part of the square. With the exception of the town hall, all the buildings in the main square were made of wood.

The most important result of investigation has been the identification of the building techniques used to build the various streets' surfaces – and the changes to these techniques over time. Three main types of street surface were found: fascine, planks and paving stones. During the 14th century most of streets had surface made with fascine or had no artificial surface at all. In the 2nd half of the 15th century, probably during one building project, streets' surfaces were changed into more solid plank constructions. The same construction appeared on the most important traffic arteries on the main square. In the 16th century planks were replaced with stone pavements.

The investigation of cemeteries, especially the study of their function in the towns' public space has been very limited. We can establish the location and basic chronology of the cemeteries has been established, which were connected with church foundations dated to the 13–16th centuries.

mgr Maciej Trzeciecki
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Warszawa